



ITÄMERENSUOMALAISEN *LEÜTÄ-VARTALON LAINAPERÄISYYS



erbillä löytää on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (mksm. vartalo *leütä). Koska itämerensuomen /t/ ja unkarin /l/ voivat molemmat palautua uralilaiseen dentaalispiranttiin */ð/, sitä on myös rinnastettu unkarin verbiin *lel* 'löytää' (myös merkitys 'käydä päälle, kiusata, kiduttaa'). Saamen (kildinilapin) *livtje* 'löytyä' on laina itämerensuomesta, eikä muista uralilaisista kielistä ole löydetty samansukuisia vartaloita. Rinnastusta unkariin pidettiin pitkään perustana sanan etymologialle, ja vallitsevan sukupuumallin mukaisesti vartalo palautettiin suomalais-ugrilaiseen kanta-kielen. Niinpä vielä 1980-luvun lopulla Kaisa Häkkinen piti itämerensuomalais-unkari-laista etymologiaa »kiistattomana vastineiden suuresta etäisyydestä huolimatta» ja palautti *löytää*-verbin asussa **lewðä*- »suomen vanhimpiin sanakerrostumiin kuuluvaksi» (NS VI: 161 s.v. *löytää*, vrt. Häkkinen 1985: 204–). Rinnastus unkarin verbiin on vuosien mittaan asetettu kyseenalaiseksi (UEW: 247, SSA 2: 132 sekä myös jo Häkkinen 2002: 37).

KYSEENALAINEN JOHDOSMUODOSTUS

Tärkein ehdotus sanan *löytää* etymologioimiseksi muulla tavoin on Terho Itkosen (1970: 13–16) selitys, jonka mukaan *löytää* voisi olla *-tA*-johdos suomalais-ugrilaisesta vartalosta, jota edustaa suomen verbi *lyödä*. Tämä vartalo on perinteisesti palautettu muotoon **lewe-*/**lew-*, jonka oletetusta johdoksesta **lew-tä*- syntyisi myöhäiskantasuomessa **leütä*-. Tässä etymologiassa rinnastusta unkariin ei tarvita. Lisäksi rinnastus olisi Itkosen mukaan ongelmallinen, koska johdinaines on suomalais-permiläisen kielialueen läntinen uudennos (Itkonen 1970: 13; vrt. Häkkinen 1985: 322).

Perusvartalosta **lewe-/*lew-* ovat suomessa esiintyvän *lyödä*-verbin lisäksi säilyneet itämerensuomalaisten kielten vastineet sekä marin, komin ja unkarin ampumista tarkoittavat verbit ja lisäksi mansin heittämistä merkitsevä verbi. Unkarin eräässä murteessa on kyseisellä verbillä myös merkitys 'lyödä' (SSA 2: 121). Nykysuomen sanakirja pitää selvänä, että alkuperäinen merkitys olisi 'heittää'. Samalla kannalla on Uralisches etymologisches Wörterbuch (UEW), joka perustelee kantansa sillä, että 'ampuminen' olisi kehittynyt teknologisen uudennoksen yhteydessä ja myös 'lyöminen' olisi voinut kehittyä 'heittämisestä' spontaanisti (NS VI: 161, UEW: 247). Pekka Sammallahti (1988: 545) antaa sen sijaan alkuperäiseksi merkitykseksi 'lyödä, ampua'.

Vaikka jousiammunta on hyvin vanha taito, lienee kyllä perusteltua pitää merkityskehitystä 'ampumiseen' sekundaarisena. Päinvastainen kehitys kulkisi luonnottomasti kulttuuri-innovaation vastaiseen suuntaan ja teknisestä termistä yleisverbiin. Toki ennen tula-aseita merkitysero on ollut nykyistä pienempi. Sen tueksi, että 'lyödä' voisi kuulua alkuperäisten merkitysten joukkoon, voi esittää levikkiseikan: merkitys esiintyy kielialueen vastakkaisilla laidoilla (itämerensuomi ja unkarin murre), mikä vahvasti viittaa alkuperäisyyteen, koska saman uudennoksen ilmeneminen kahdesti ilman, että tapaukset riippuvat toisistaan, on epätodennäköistä. 'Ampuminen' olisi myös yhtä hyvin voinut kehittyä 'lyömisestä' ('iskemisestä') kuin 'heittämisestä'.

Itkonen johdos pohjainen ehdotus on äänne- ja muoto-opillisesti moitteeton. Se ei edes ole ristiriidassa myöhemmin ehdotetun rekonstruktion **lexi*⁻¹ kanssa (Sammallahti 1988: 545), joka myös sopii johdinainekseen *-tA-* yhdistettynä (vastaoletuksen puutteessa) lähtömuodoksi myöhäiskantasuomen muodolle **leütä*. Johdosmuodostusta koskeva oletus tuottaa sen sijaan semanttisia ongelmia. Etäisyys vartalon **lexi-/*lewe-* merkityksestä, olkoon se sitten 'lyödä' tai 'heittää', itämerensuomen merkitykseen 'löytää' on varsin pitkä.

Itkonen antaa artikkelissaan yhden ainoan esimerkin rinnakkaiselle merkityssiirtymälle. Se ei tosin pohjautu nimenomaan johdokselle vaan lainautuneelle sanalle ja sen merkityskehitykselle kahdessa eri kielessä: engl. *hit* 'lyödä, iskeä' ← msk. *hitta* 'etsiä käsiinsä, sattua kohtaamaan' ja niin edelleen². Tämän sanaparin merkityskenttien päällekkäisyys lainanantajakielessä ja lainanottajakielessä asettuu 'lyömisestä' ja 'löytämisen' väliin. Rinnastuksella Itkonen katsoo osoittaneensa, että merkitys 'osua, sattua jhk, kohdata, tavoittaa jk' »silloittaa luontevasti» 'lyömisestä' ja 'löytämisen', ja näyttäneensä, »kuinka luis tavasti 'lyömisestä, iskemisestä' (miksei myös 'ampumisen, heittämisestä'), 'osumisen, sattumisen' ja 'löytämisen' merkitykset voivat liittyä toisiinsa». Samalla hän on valmis myöntämään, että oletetun rinnakkaiskehityksen kulusta ei ole täyttä selvyyttä ja että lainasanaesimerkin dokumentointi lainan kohteena olevassa kielessä (englannin esiasteissa) ei osoita merkityksen todellisuudessa kehittyneen lainautumisen edellyttämällä tavalla (Itkonen 1970: 14–15).

¹ 'x' on Sammallahtella merkki äännearvoltaan tuntemattomalle foneemille, niin sanotulle laryngaalille, jonka edustaja puuttuu jokaisesta seuraajakielestä mutta jonka olemassaolo alkukielessä on pääteltävissä ja äännearvo arvailtavissa sen jättämistä vaikutuksista viereisiin foneemeihin.

² Itkonen luettelee merkitykset: muinaisruotsi mm. 'etsiä käsiinsä', 'saada käsiinsä', 'saavuttaa', 'kohdata', tai 'sattua kohtaamaan'; muinaisnorja myös 'etsiä', 'vieraila', 'kohdata', 'löytää'; nykyruotsi 'löytää', (nykymurt.) 'osua'; sekä nykytanska 'saada (sattumalta) käsiinsä'.

On selvää, että edellä mainittu silloittava merkitys 'osua', 'satuttaa', 'tavoittaa' ei voisi olla 'lyömisen/iskemisen' kausatiivinen johdos. Todellisuudessaahan se, joka lyö, aiheuttaa 'osuman', 'satuttaa' tai kenties 'tavoittaa' lyötävän henkilön tai esineen lyönnillään, eikä toisin päin, siis siten, että se, joka 'osuu johonkin', 'satuttaa' tai 'tavoittaa' (löytää) jonkin', aiheuttaisi 'lyömistä', saati sitten 'heittämistä'. Tässä suhteessa Suomen sanojen alkuperä (SSA 2: 132) on selvästikin heikommalla pohjalla kuin Itkonen (1970: 16), joka puhuu kausatiivia vastaan ja harvinaisemman »tyylitelmäjohdoksen» puolesta. Itkosen sananvalinnoista käy muutenkin ilmi, että hän itse suhtautuu avoimen vakavasti ehdotuksensa semanttisiin hankaluuksiin. Hän katsoo esimerkiksi aiheelliseksi mainita, että »on myös sellaisia johdoksen ja perussanan rajalla häälyviä tapauksia, joita yhdistää johonkin toiseen vartaloon muodon ja merkityksen summittainen yhtäläisyys, vaikkei säännöllisestä johtosuhteesta voidakaan puhua» (Itkonen 1970: 13–14).

On myös perusteltua kysyä, tarjoaako johdosmuodostuksen merkityssiirtymän rinnastaminen lainasanan merkitykseen kahdessa eri kielessä täyttä vertailukelpoisuutta vai onko tällainen rinnastus todistusarvoltaan vajavainen. Lainautuneen sanan merkitys kohdekielessä kehittyi usein varsin omintakeisesti suhteessa originaaliin, koska siltä puuttuu osa originaalin miellejohdosta, ja vapaana niistä se voi helpostikin täyttää uusia ja originaalille vieraita semanttisia aukkoja. Eihän esimerkiksi vertailemalla lainasanoja, kuten englannin sanaa *eventual* 'viime kädessä tuleva' ja skandinaavisten kielten sanaa *eventuell* 'hypoteettinen', pysty päätelemään paljoakaan niiden merkitysten suhteesta. Rinnastus yksittäisen kielen johonkin sanapesyeeseen olisi todistusvoimaisempi³.

Viimeiseksi otettakoon huomioon, että Itkosen käyttämät tiedot *hit/hitta*-verbin merkityshistoriasta ovat viime vuosina ehtineet vanhentua. Uudet tiedot eivät anna tukea hänen olettamalleen kehitykselle. Skandinaavisen originaalin vanhin esigermaaninen merkitys oli 'pudota'. Siitä todisteena on Jorma Koivulehdon esittämä lainaoriginaali saamen vartalolle *gahčča-* 'pudota' sekä sen kelttiläisen rinnastuksen merkitys (2002: 586). 'Putoamisesta' lienevät kehittyneet sekä 'löytämistä' että 'iskemistä' tarkoittavat merkitykset eri reittiä: yhtäältä 1) 'pudota kohti' > 'osua kohteeseen' > 'iskeytyä kohteeseen' > 'iskeä', ja toisaalta 2) 'pudota päälle/eteen' > 'sattua eteen' > 'kohdata sattumalta' > 'löytää'. 'Löytämisen' polveutumiselle 'putoamisesta' löytyy myös helposti muita semanttisia rinnastuksia⁴. Joka tapauksessa se, että 'putoamisesta' voi kehittyä joko 'löytäminen' tai 'iskeminen', ei riitä todistamaan, että 'lyömisestä' voisi kehittyä 'löytäminen'.

Vaikka 'lyömisen' merkityksestä olisikin poikkeuksellisesti saattanut kehittyä 'löytämisen' merkitys, täytyy todeta tähän asti esitetyn näytön olevan riittämätön sitä osoittamaan. Itkosen ehdotusta ei ehkä tarvitse lopullisesti hylätä, mutta hänen ratkaisunsa on sen verran epäilyttävä, että uusi parempi selitys **leittä*-vartalon alkuperäksi olisi tervehdettävä.

³ Tarjolla olisi kyllä ollut teesille relevantti vaikkakaan ei täydellinen rinnastus: *törmätä* 1) 'tavata henkilö sattumalta' > 2) 'tönäistä' (vertaa myös *tyrmätä* 'lyödä maahan').

⁴ Nr. *falla*, saksan *fallen* 'pudota, kaatua', armenian *p'lanim* 'rynnätä (kaatua) sisään' ja liettuan *púolu (pulti)* 'pudota' lienevät samaa kantaa kuin muinaispreussin *au-pallai* 'löytää' (IEW: 851 s.v. *phol*, vrt. EWD: 247 s.v. *fallen*); vrt. myös latinan *in-cidere* 'pudota sisälle, päälle, joutua jhk', 'tavata/kohdata sattumalta, tapahua', joka on johdos verbistä *cadere* 'pudota'.

ONGELMATON LAINAETIMOLOGIA:
VARHAISKANTAGERMAANISTA ITÄMERENSUOMEEN

Ehdotan seuraavaa lainaetymologiaa: sm. *löytää* < mksm. **leütä*- (< kksm. **lewtä*-) ← kgm. **χleutan* > misl. *hljóta*, mr. *liuta* 'saada (erit. osakseen, käsiinsä tai osallensa arpomalla), saavuttaa, tavoittaa, kohdata, löytää, jne.' ('erlangen, zuteil werden, erhalten'), ms. *hliotan*, mengl. *hléotan* 'arpoa, saada (erit. osallensa arpomalla tai osakseen, käsiinsä), saavuttaa, tavoittaa' ('erlosen, erlangen'), mys. (*h*)*liozan* 'arpoa, ennustaa, taikoa/loihtia, voittaa arvonnassa'. Tätä voi verrata verbistä johdetun katoasteisen substantiivin merkitykseen: kgm. **χluti*- (myös **χluta*) 'arpa, (perintö- tai muu) osuus, osa, kohtalo' > esim. misl. *hlutr*, nr. *lott* jne. (merkitys sama). Sitä voi verrata myös täysiasteisen (germ. a-aste) substantiivin merkitykseen: **χlauta*- > mys. *hlōz* jne. (merkitys edelleen sama) (EWD: 525; IEW: 605; Nielsen 1985, s.v. *I lod*)⁵.

Originaalin ja lainan merkitysten läheisyys on ilmeinen, ja rinnastusten löytäminen on helppoa. Heti naapurikielessämme on kaksikin osoitusta siitä, että tarkoitteet 'löytää' ja 'saada osakseen' voivat liittyä läheisesti yhteen. Edellä käsitelty ruotsin esimerkkinä *hitta* 'löytää, saada käsiinsä jne.' on suurelta osin synonyyminen itämerensuomen sanan *löytää* kanssa. Ruotsin akatemian sanakirja antaa hakusanalle *hitta* 'löytää' myös tarkoitteen 'få, erhålla, vinna, finna' (eli 'saada, saavuttaa'). Edelleen ruotsin *hitta*-sanana synonyymin *finna* 'löytää' eräs merkitys on myös 'få, erhålla, bekomma, komma i åtnjutande av, vinna' (eli myös 'saada, saavuttaa') (SAOB s.v. *finna*). Sama sanakirja antaa esimerkiksi *Han fann sin död i drabbningen* 'hän sai surmansa/kohtasi kuolemansa taistelussa'. Tämän lauseen voi sanoa vanhahtavalla nykyruotsilla myös **χleutan*-verbin (myöhemmää) edustajaa käyttäen: *Han ljöt döden i drabbningen* 'hän sai osakseen kuoleman / hänelle lankesi kuolema taistelussa'.

Nykyislanti tuntee myös tämän merkityksen **χleutan*-verbin (myöhemmälle) edustajalle, esimerkiksi *hljóta* (*hlýtur/hlaut*) *náð i augum hans/hennar* 'saada armo jnk. silmissä' (Lexis s.v. *hljóta*, etene linkillä Sjá orðasambönd). Tämä on myös Raamatun heprealle ominainen ilmaisu, sanatarkasti: *jk on löytänyt (saanut) armon (suosion) Jumalan silmissä*⁶, josta on esimerkkejä myös käännöslainoina hepreasta Uudessa testamentissa⁷. Myös suomen kieli tuntee itse sanalle *löytää* merkityksen 'saada (osakseen)'. Nykysuomen sanakirjan mukaan objektina voi olla esimerkiksi *suoja, turva(a), onnensa, lepo, rauha, tyydytystä, virkistystä, iloa jstk, unohdusta, vastakaikua* tai *armo jkn silmissä* (NS III–IV: 328 merkitys 1.b. 'saada, saavuttaa'). Toinen sanakirja antaa esi-merkin *löytää (saada) lohdutusta jostakin* (Cannelin ym. 1982: 472).

⁵ Samaa alkuperää on viime kädessä myös italian kielen välityksellä nuorena vaelluslainana omaksuttu *lotto*.

⁶ -יָרַע בְּעֵינָיו, esim. 1. Kun. 11:19, Ester 8:5.

⁷ Luuk. 1:30: *εἶπεν γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ* sekä Apostolien teot 7:46: *...εἶπεν χάριν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ*. Tämä ilmaisu on tarkistamillani germaanisilla kielillä (englanti, nykytanska, -norja, -ruotsi, myös -islanti) säännönmukaisesti käännetty sanatarkeutta noudattaen *finna, finde, find*-verbillä. Suomeksi on uusimmassa vuoden 1992 raamatunkäännöksessä suosittu kiertoilmauksia *Jumala on suonut armon jllk* tai *mieltynyt häneen* ja vanhemmassa vuoden 1934 käännöksessä ilmausta *Jk on saanut armon Jumalan edessä*. Tämä johtuu lähinnä idiomaattisemmista käännösperiaatteista.

Äännesubstituutio * χ leutan \rightarrow *leütä- (tai vanhempi \rightarrow *lewtä- \rightarrow *leütä-) on täysin odotuksenmukainen edellyttäen, että oletetaan useimpiin germaanilainoihin nähden suhteellisen varhaista ajankohtaa. Varhaisuuteen viittaavat diftongin korvautuminen vanhimpien substituutiolakien mukaisesti (Hofstra 1985: 46–47) sekä kantagermaanin *-t-:n* korvautuminen pelkällä *-t-:llä* geminoidun *-tt-:n* sijasta (mts. 149–).

Dentaaliklusiilin korvautumisen osalta voi viitata rinnastuksiin: sm. *nauta* < ksm. **nauta* (< **nawta*) \leftarrow (v)kgm. **nauta-* (tai esigm. **nauda-* 'omaisuus') > nr. *nöt* 'nauta'; sm. *muoto* < ksm. **mooto* \leftarrow (v)kgm. **mōto-* (tai esigm. **mōdo-*) > msk. *mótlmōt* 'kuva, laatu, leima jne.'; sm. *rytö* < ksm. **rytō* (**ruto*) \leftarrow (v)kgm. **brutan* > mn. *broti* 'ryteikkö', nr. *brāte* 'rytö'. Mainittakoon myös esimerkiksi vartalogit (vahva aste) *malta(h-)* ja *vierte(h-)* (Hofstra 1985: 149–152). Tämä vanhempia germaanilainoja koskeva korvautumissääntö pätee myös vanhempiin balttilaislainoihin; dentaalin sisältävinä esimerkkeinä mainittakoon vaikkapa *reite-* ja *luuta*.

Sana lienee lainautumisestaan saakka omaksuttu etuvokaaliseen tyyppiin. Tästä on paljon esimerkkejä. Tarpeeksi varhaisella ajoituksella tämä olisi peräti ainoa odotuksenmukainen lopputulos, kun kantasuomalainen foneemi */e/, joka sijaintinsa takia painollisen tavun ytimessä oli tässä sanassa vokaaliharmonialle määräävä, vielä toimi puhtaana etuvokaalina: sm. *köyhä* < ksm. **keiūχä-* (< **kewχä-*) \leftarrow kgm. **skeuχa-* (< **skeuχ(w)a-*) 'arka, pelokas' > esim. engl. *shy*; sm. *pöytä* < ksm. **peiütä-* (< **pewtä-*) \leftarrow kgm. **beuđa-* > gootti *biuþs* sekä misl. *bjóð* 'pöytä'.

Myöhempiä korvautumissääntöjä olivat

1) *-eu-* \rightarrow *-ep-* (*-ek-*) (>*-eu-*)

sm. *keula* < *kepla/kekla* \leftarrow **skeula* (> nr. *skjul* 'suoja')

sm. *teuras* < *tepras* \leftarrow **theuraz* (> nr. *tjur* 'sonni') tai \leftarrow **steuras* (> gootti *stiur* 'sonni, vasikka')

2) *eu* (> *iu*) \rightarrow *iu*

sm. *liuta* \leftarrow kgm. **leuđa(z)* > nisl. *ljóðr* 'kansa, väki'

sm. *riutta* \leftarrow kgm. (ksk.) **greuta-* (**griuta-*) > mn. *grjot* 'sora, rantakivikko, kivikkoranta, jne.', nr. *gryt* 'piilopaikka, pesäönkalo, kiviröykkiö jne.'

sm. *kiusata/kiusaa-* \leftarrow kgm. **keusan* (vrt. gootti *kiusan* 'koetella, valikoida') > nisl. *kjósa* \rightarrow engl. *choose* 'valita'.

(Hofstra 1985: 44–47, 177–179.)

Viimeksi mainitusta *kiusata*-verbistä näkee eron lainautumisajankohdassa myös siinä, että myöhäisempi on jo lainautunut supistumaverbinä mutta *löytää* vielä vartaloasussa (Hofstra 1985: 225–228), siis *löytää/löydä-* eikä esimerkiksi ***leudata/leutaa-* tai ***liutata/liutata-* tai muu nuorempi asu.

Tämä etymologia täyttää hyväksyttävän lainaetymologian kriteerit hyvin. Se on äänne-laillisesti moitteeton, ja merkitykseltään originaali sopii pohjaksi lainatun sanan merkitykselle. Sen varhainen fonologinen ajoitus sopii lisäksi hyvin kokonaiseen ja aukottomaan itämerensuomalaiseen levikkiin. Ainoa piirre, johon liittyy todellinen epävarmuus-

tekijä, on ajoituksen varhaisuusrajan asettaminen. Tämä ei vähennä etymologian todennäköisyyttä vaan ainoastaan vaikeuttaa sen täsmällistä ajoittamista⁸.

Mahdollisuudesta varhentaa tämän etymologian ajoituksia esitän seuraavaksi joitakin pohdintoja, joista ei ole varmoja johtopäätöksiä tehtävissä. Tähdennettäköön vielä, että edellä mainitun etymologian todennäköisyys ei millään tavalla ole riippuvainen seuraavien, paikoin spekulatiivisuuden rajaa koettelevien pohdintojen epävarmuuksista.

VERBIN MAHDOLLINEN VARHAISEMPI LAINAUTUMINEN ESIGERMAANISESTA TAI LUOTEISINDOEUROOPPALAISESTA KIELIMUODOSTA

Edellä käsitellylle etymologialle on siis fonologisin kriteerein vaikea asettaa takarajaa, jonka jälkeen lainautuminen on täytynyt tapahtua. Originaali kgm. **χleutan* > misl. *hljóta* jne. olisi äännelakeja soveltaen palautettavissa esigermaanin muotoon **kleud-a-*, jonka tarpeeksi varhain esi- tai varhaiskansasuomalaiseen kielimuotoon lainautuneena olisi pitänyt päätyä asuun **lewta-* tai **lewða-*, joista kummastakin olisi kehittynyt mksm. **leütä-*.

Verbin olemassaolo esigermaanisessa kielimuodossa saa tukea siitä, että se on rinnastettavissa balttilaisissa kielissä säilyneeseen verbiin, jonka edustaja latviassa on *klūdīt* 'sallia päätyvän jhk; saada; sattua paikalle, eksyä' (Fraenkel 1962: 274 'wohin geraten lassen, bekommen, zufällig wohin kommen, irren jne.') ja vastaava edustaja liettuassa *kliudyti* 'osua jhk, kolauttaa jhk; koskettaa, tönäistä; estää, haitata' ('treffen, anstoßen, hindern').

Rinnastus balttilaiseen pesyeeseen on indoeuropeistien yksimielisesti hyväksymä, vaikka siihen liittyy koko joukko ongelmia. Balttilaisella puolella pesye on johdosopillisesti monimuotoinen ja kattaa niin laajan kirjon merkityksiä, että on syytä epäillä useamman homonyymien sekoittumista. Niinpä merkitys sille verbille, joka germaanin infinitiivin ja preesensin tapaan edustaa indoeurooppalaista e-astetta (liet. *kliudyti* 'estää, pidättää' sekä latv. *kl'āūt* 'taipua, kumartua, kietoa; kallistaa, taivuttaa') ei näyttäisi mitenkään voivan liittyä germaanin verbin merkitykseen. Toisaalta merkitykseltään parhaalta rinnastukselta (liet. *kliūti* ~ latv. *klūt*) puuttuu germaanissa esiintyvä juuren dentaalilaajennus (liet. *-ti* ~ latv. *-t* edellä kuuluu perusmuotona käytettyyn preesensin persoonapäätteeseen, ei suinkaan juureen).

Liettuan verbiä *kliudyti* (~ latv. *klūdīt*) on erehdytty pitämään liet. *kliūti* (~ latv. *klūt*) sekundaarisena kausatiivi- tai iteratiivijohdoksena (IEW: 605), jolloin verbin sisältämä *-d-* olisi johdinaines. Koska germaanin dentaali kuuluu erottamattomasti juureen, rinnastus olisi rakenteellisesti varsin hankala. Asiantuntevimmat lähteet katsovat kuitenkin, että *kliudyti* (latv. ~ *klūdīt*) ei ole johdos vaan intensiivimuoto (Fraenkel 1962: 274 ja EWD: 525) ja että *-d-* aines ei voi olla kausatiivinen johdinaines vaan juuren »d-laajennus» (Stang 1966: 327 »Hier ist das -d- eine Wurzelerweiterung, nicht ein Kausativelement»). Tämä

⁸ Kiitän Jorma Koivulehtoa, joka arvokkailla tarkennuksillaan ja parannusehdotuksillaan merkittävästi kohensi tämän artikkelin laatua. Hän oli myös jo omissa tutkimuksissaan, riippumatta minusta, päätenyt samaan etymologiaan ja kommentoidessaan kirjoitustani jakoi avoimesti kanssani tähän liittyvät oivalluksensa ja huomionsa.

havainto näyttäisi entisestään tukevan rinnastusta germaani- ja balttilaiskielten välillä, vaikkakaan balttilaisen verbijuuren vokaaliedustus ei aivan vastaakaan äännelakien perusteella odotuksenmukaista säännöllistä lopputulemaa.

Uusin indoeuropeistien apuväline (LIV: 365) toteaa tähän rekonstruktioon liittyvästä epävarmuudesta »verbal nur germ. und balt.; daher schlecht rekonstruierbar» ja antaa tällaisin varauksin balttilais-germaanisen verbijuuren yhteiseksi alkumerkitykseksi 'joutua/päätyä jnnk' ('wohin geraten'). Tämä ehdotettu alkumerkitys tulee joissakin suhteissa vielä lähemmäs 'löytämistä' kuin germaanissa esiintyvä merkitys. Tähän, kuten kyseisen balttilaisen verbipeseyeen eräisiin muihin merkityksiin, kuuluu germaanista puuttuva (mutta 'löytämiseen' kuuluva) paikallisuusaspekti: 'päätyä jonnekin sattumalta', 'osua paikkaan' tai 'sattua kohdalle'. Niin germaanin verbin merkityksiä kuin itämerensuomen 'löytämistä' tulevat erityisen lähelle latvian vastaavalle verbille *klūt* kuuluvat merkitykset 'päästä jhk, löytää, saavuttaa' ('gelangen') ja 'saavuttaa, tavoittaa, saada käsiinsä/kiinni' ('erlangen') (IEW: 605). Liettuun verbillä *kliūti* on myös yksi, lähes germaania vastaava merkitys 'osua jnk kohdalle, langeta jnk osalle, saada (osakseen/käsiinsä)' (Kurschat 1970 s.v. *kliūti*). Liettuun merkitys poikkeaa germaanista, koska liettuaassa subjektin ja (epäsuoran) objektin keskinäinen asema lauseessa on käänteinen. Germaanissa subjekti niin sanotusti saavuttaa tai sattuu saamaan (**χleut-*) lankeavan osuuden; *osuuden* taipuu tässä objektin aseman mukaisesti. Liettuun lauserakenteessa objektin asemassa olevalle niin sanotusti lankeaa tai sattuu kohdalle (*kliud-*) saatu osuus; *osuus* asettuu tässä subjektin asemaan.

Päätelmää, että nimenomaan tämä viimeksi kuvattu 'kohdalle osumiseen' liittyvä merkitys on kuulunut verbin varhaisiin merkityksiin, tukevat myös sekundaarisesti, mutta samankaltaisuudestaan päätellen jo varhain johdetut substantiivit. Nämä antavat meille autenttisen todistuksen senaikaisen verbin (eräästä) merkityksestä. Verbistä on germaanissa johdettu edellä mainitut substantiivit, kgm. **χluti-* (myös **χluta-* ja **χlauta-*) 'arpa, osuus, kohtalo', ja balttilaisissa kielissä latv. *klūtas* 'kohtalo, onnettomuus' ~ liet. *neklūtas* 'epäonni' (Fraenkel 1962: 274; IEW: 605)⁹.

Voidaankin todeta, että semantiikan kannalta jokin balttilaisten kielten esiaste sopisi yhtä hyvin, ellei jopa paremmin, lainanantajaksi kuin germaanisten kielten esiasteet. Pelkästään merkityksen perusteella tarkasteltuna voisi peräti erehtyä arvailemaan lainaoriginaalin kuuluneen esi- tai kantabalttilaiseen kieleen. Germaanisten kielten esiasteesta todistaa silti se seikka, että itämerensuomen lainaoriginaalin on oletettava edustaneen indo-

⁹ Pohjois-Euroopan varhaismetallikauden kulttuureissa oli vallalla kohtaloon, hyvän onneen, arpomiseen ja ennusmerkkeihin liittyvä taikausko. Tacituksen teoksen *Germania* luvussa 10 kerrotaan germaaneista: »Tavallinen arpomismenetelmä on yksinkertainen. Hedelmiä kasvavan puusta hakatun oksan he leikkelevät puikoiksi, ja erotettuaan nämä toisistaan joillakin merkeillä he sirottavat ne umpimähkään ja sattumanvaraisesti valkealle vaatteelle. Sitten yhteiskunnan pappi, jos arpomiseen turvaututaan yhteisön puolesta, mutta perheensä itse, jos arpominen tapahtuu yksityisesti, rukoillen jumalia ja silmät luotuina ylös taivaaseen nostaa kolmasti yhden puikon kerrallaan, minkä jälkeen hän selittää nostettujen puikkojen merkityksen niihin aikaisemmin piirretyin merkin mukaan...» (*Germania* s. 28–). Kertomuksen jatkuessa käy ilmi, että arpomistoimitus liittyy kontekstiin, johon kuuluu nimenomaan myös ennusmerkkien tarkkaileminen. Yhtenä esimerkkinä Tacitus kertoo, miten germaanit ottivat etukäteen selkoa ankarien sotien lopputuloksesta. Tämä muistuttaa myös keräilytaloudessa elävien yhteisöjen ennen metsästystä harjoittamia taikarituualeja. Olisi siis luonnollista olettaa, että arkisissa elinkeinoissa, kuten metsästyksessä, kalastuksessa ja marjastuksessa, 'löytäminen' ja 'saalistaminen' on liittynyt suoraan 'arpomiseen' ja 'osaksi saamiseen' aivan niin kuin indoerooppalaisessa sanapeseessä **klu-d-/kleu-d-/klou-d-* on asian laita.

euroopan e-astetta (**kleud-* pro **klud-*). Tästä voisi päätellä, että mitä varhaisemmasta kantagermaanin esiasteesta lainaoriginaalin on oletettava tulleen, sitä vaivattomammin itämerensuomessa esiintyvän merkityksen 'löytää' voi siitä selittää polveutuneen.

Näin varhennettuna versiona etymologia olisi siis: sm. *löytää* < mksm. **leütä-* < varh.**lewta-* (tai **lewä-*), ← esigm. (~ esibalti) **kleud-a-* > kgm. **χleutan* jne.

Lainaoriginaali on myös rekonstruoitavissa germaanis-balttilaiseen yhteisaikaan eli luoteisindoeurooppaan; tähän tosin joudutaan suhtautumaan varauksellisesti balttilaisten verbien epäsäännöllisyyksien tähden. Kovin kaukana ei tässä valossa ole ajatus, että myös unkarin verbi *lel* voisi olla hyvin vanha indoeurooppalainen laina. Tämä toki edellyttäisi, että indoeurooppalainen foneemi /d/ olisi korvautunut suomalais-ugrilaisella foneemilla /ð/ eikä foneemilla /t/. Foneemi /ð/ tunnetaan toistaiseksi harvoissa esisuomeen lainautuneissa sanoissa (Koivulehto 1991: 49–51). Näiden indoeurooppalaisissa originaaleissa esiintyy kahdessa tapauksessa foneemi /d^h/ (*kutoa* ja *nitoa*) ja yhdessä tapauksessa foneemi /d/: *sataa* < **śada-* ← IE **k'ad-*.

Vaikka aikaisemmin on kyseenalaistettu se, että konsonattiyhtymä *-wð- olisi ylipäättään mahdollinen esisuomalaisessa fonotaksissa (Itkonen 1970: 12), nykyinen tutkimus ei anna aihetta tällaiseen kritiikkiin. Uusimman käsityksen mukaan (Aikio 2002: 31–34; vrt. myös jo Sammallahti 1988: 545) *täysi*-vartalo on palautettava muotoon **täwðV-* samoin kuin myös *köysi*-sanan olisi katsottava polveutuvan muodosta **kewði-* (**käwði-*). Yhtymästä *-wð- olisi siten jo peräti kolme esimerkkiä, nyt käsiteltävä tapaus mukaan lukien. Myös aukkoisen levikin vasta-argumentti, jota Itkonen (1970: 13) käytti kyseenalaistamaan rinnastuksen itämerensuomen ja unkarin välillä, on jo yleisesti tunnustettu pätemättömäksi, koska se ei vastaa aineiston todistusta: suurimmalla osalla ikivanhoista sanoista on enemmän tai vähemmän aukkoinen levikki.

Unkarilaisen verbin mahdollisen luoteisindoeurooppalaisen lainaetymologian arvioimiseksi ei kuitenkaan riitä äännehistoriallinen ja kronologinen tarkastelu. Ajatus olisi testattava unkarin oman etymologisen tutkimuksen lähtökohdista analysoiden tarkemmin verbin *lel* merkityksiä — etenkin vanhassa kirjakeleessä ja murteissa — sekä unkarin vanhojen indoeurooppalaislajainojen kerrostumia yleensä.

LÄHTEET

- AIKIO, ANTE 2002: New and old Samoyed etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57 s. 31–34.
- BRONIUS, PIESARSKAS – BRONIUS, SVECEVIČIUS 1991: *Lietuvių-Anglų kalbų žodynas – Lithuanian-English Dictionary*. Toinen, uudistettu painos. Vilnius: Moksas.
- CANNELIN, KNUT – CANNELIN, AULIS – HIRVENSALO, LAURI – HEDLUND, NILS 1982: *Suomalais-ruotsalainen suursanakirja – Finsk-svensk storordbok*, 3. painos. Helsinki: WSOY.
- EWD = Kluge, Friedrich 1995: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23. erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin: Walter de Gruyter.
- FRAENKEL, ERNST 1962: *Litauisches etymologisches Wörterbuch: Band I*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Germania = Tacitus: *Germania*. Suomentanut ja lyhyesti selittänyt Edwin Linkomies.

▷

1. Delfiinipainos. Helsinki: Otava 1976.
- HOFSTRA, TETTE 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch: Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Drukkerij van Denderen B.V.
- HÄKKINEN, KAISA 1985 (1983): *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta: suomalais-ugrialaisten kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu- ja 17. Turku.
- 2002: Kielten menneisyys ja sen tutkiminen. – Riho Grünthal (toim.), *Ennen, mui-
noin. Miten menneisyyttämme tutkitaan* s. 28–45. Tietolipas 180. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IEW = Pokorny, Julius 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch: I. Band*. Bern: Francke Verlag.
- ITKONEN, TERHO 1970: Etsimisen ja löytämisen alalta. – *Sananjalka* 12 s. 5–17.
- KOIVULEHTO, JORMA 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Sitzungsberichte der österreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse 566. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 2002: Contact with non-Germanic languages II: Relations to the east. – Oskar Bandle (toim.), *The Nordic languages: An international handbook of the history of the North Germanic languages: Volume I* s. 583–594. Berlin: Walter de Gruyter.
- KURCHAT, ALEXANDER 1970: *Litauisch – Deutsches Wörterbuch. Thesaurus Linguae Lituanicae Band II*. – Herausgeben von Wilhelm Wissmann und Erich Hofmann unter Mitwirkung von Armin Kurschat und Hertha Krick. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lexis = Orðabók Háskólans. – <http://lexis.hi.is/gagnasofn.html#adgangur> 4.2.2004; seuraava polkua »Smellið hér til að komast inn í gagnasafnið» > »Leita».
- LIV = *Lexikon der indogermanischen Verben: die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag 2001.
- NIELSEN, NIELS ÅGE 1985: *Dansk etymologisk ordbog: ordenes historie*. 3. reviderede udgave med et tillæg 4. oplag. Gyldendals røde ordbøger. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- NS III–IV = *Nykysuomen sanakirja*, osat III ja IV (L–R). Seitsemäs painos. Helsinki: WSOY 1980.
- NS VI = *Nykysuomen sanakirja*, osa VI: *Etymologinen sanakirja*. Toinen, tarkistettu painos. Helsinki: WSOY 1990.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages: With special reference to Samoyed, Ugric and Permic. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages: Description, history and foreign influence*. Leiden: E. J. Brill.
- SAOB = *Svenska akademiens ordbok*. Göteborgs universitets språkdata. – <http://g3.spraakdata.gu.se> 4.2.2004.
- SSA 2 = *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja*, osa 2, L–P. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1995.
- STANG, CHR. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*. Oslo: Universitetsforlaget.

TURKINA, E. 1982: *Latvian–English Dictionary*. 4., uudistettu painos. Riga: Avots Publishers.
 UEW = Rédei, Karoly: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Unter Mitarbeit von
 Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy,
 Éva K. Sal und Édit Vértes. Band 1. Wiesbaden: Harrassowitz 1988.

THE ORIGIN OF THE FINNIC STEM *LEÜTÄ-

The Finnish verb *löytää* ‘to find’ most probably originates from Proto-Finnic, with **leüüä-* as its reconstructed Late Proto-Finnic stem. No indisputable explanation of how the verb came to appear in Proto-Finnic has so far been presented, however. The traditional explanation is that there was an original Finno-Ugrian stem **lewdä-*, which was later preserved only in the Hungarian verb *lel* and in the Finnic language family. It has since been claimed that such a distribution would be contrary to expectations and that such a consonant sequence (**-wd-*) in the reconstructed stem would be unique and thus inconsistent with Uralic phonotactics. In the light of our knowledge today, however, these counter-arguments cannot be considered valid.

There is a competing view suggesting that the stem is a regular Proto-Finnic derivative form: **lew-tA-*. If this is the case, the verb would originally have been related to the Finnish verb *lyödä* ‘to hit, beat’, which originates from a Finno-Ugrian stem meaning ‘to throw’ or ‘to hit’.

The writer questions both views suggested so far and proposes a new alternative, namely that **leüüä-* is a borrowing from the Proto-German verb **cleutan*, represented by, for example, the Icelandic verb *hljóta* ‘to be granted, have allotted to oneself, undergo’. Phonetic characteristics indicate that the borrowing would have occurred at a very early stage, which is also supported by the word’s distribution throughout Finnic.

The final part of the article demonstrates that the borrowing could even have a Pre-Germanic origin. Late representatives of the same Indo-European root also occur in the Baltic languages.

There is a slim possibility that the Hungarian verb mentioned is also derived from the same early original. While such borrowing may be possible theoretically, from the point of view of historical phonology, serious questions arise with regard to geographical contact areas and semantics. Testing this idea would, in any event, require a separate study. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

PL 176 (UM)

00161 Helsinki

Sähköposti: kschalin@kolumbus.fi